

МОВНІ ЗАСОБИ ВИРАЖЕННЯ ПОНЯТТЯ "ЦИВІЛЬНИЙ ШЛЮБ" (НА МАТЕРІАЛІ АНГЛІЙСЬКОЇ, ПОЛЬСЬКОЇ ТА УКРАЇНСЬКОЇ МОВ)

У статті розглядаються номінативні одиниці на позначення "цивільного шлюбу" в зіставному аспекті. З'ясовуються мотивуючі ознаки, образні ідеї, які лягли в основу номінації. Виявляється зв'язок образно-мотиваційної структури із екстралінгвістичними чинниками, що сприяли розвитку значення.

Пріоритетним напрямком сучасного мовознавства є дослідження формальної та змістової сторони лексичних одиниць на контрастивно-типологічному рівні, здійснюване в руслі проблем теорії номінації, етнолінгвістики, взаємодії мови і мислення, мови і культури (М.І. Толстой, С.М. Толстая, Б.О. Плотников, А.Е. Супрун, М.П. Кочерган, О.В. Тищенко). Представлена проблема зберігає свою актуальність, оскільки пов'язана з ґрунтовною характеристикою номінативних одиниць, спрямована на виявлення спільних і відмінних форм і мотивів лінгвістичного вираження дійсності, вивчення внутрішньої форми різних лексико-семантичних, фразеосемантичних і тематичних груп лексики, (В.Г. Гак, Л.В. Бублейник, Р.М. Гайсіна, В.М. Телія, В.Д. Ужченко, М.Ф. Алефіренко та ін.).

Мета статті полягає у виявленні та описі засобів вираження поняття "цивільний шлюб" на матеріалі англійської, польської та української мов. Поставлена мета досягається вирішенням таких основних завдань:

встановити особливості номінації поняття "цивільний шлюб";

в аспекті аналізу семантики виявити зв'язки номінацій на позначення "цивільного шлюбу" з національно-культурним досвідом носіїв мови.

У нашому дослідженні ми аналізуємо номінативні одиниці, які позначають "цивільний шлюб" з точки зору їх семантики і номінативного фактора. Цілісність досліджуваного об'єкту детермінується типовою семантикою парадигматичного ряду: всі його члени характеризуються спільністю денотативно-сигніфікативного значення. Інваріантною інтеграційною ознакою є сема "співжиття без реєстрації". Відзначимо, що номінативні утворення, які належать до цієї групи, є конотативно маркованими: денотативна частина лексичних значень супроводжується конотативною "аурою", що містить у собі співзначення стилістичні, експресивні, наочно-образні та інші [1: 54].

Повноцінний опис одиниць мови неможливий без звернення до теорії номінації [2; 3; 4]. У світлі цієї теорії досліджується питання системності слів не лише в їх прямих (первинна номінація), але і в переносних значеннях (вторинна номінація). Аналізований у статті лексичний матеріал належить до вторинної номінації, оскільки формування значень відбувається внаслідок семантичного переосмислення значення тих слів, які використовуються в новій для них функції найменування [5: 3].

З проблемою номінації тісно пов'язане поняття внутрішньої форми. Внутрішня форма, що розуміється як зв'язок із дійсністю через мотивуючі ознаки, представлена у слові шляхом дериваційних зв'язків із мотивуючим словом, а у фразеологізмі – через значення і структуру вільного словосполучення, багатослівного прототипу фраземи з різним ступенем стійкості. В останніх виділяється "знак значення", що кладеться в основу формування фразеологічної одиниці [6: 25].

Традиційно розрізняють прозору або "живу" і "стерту" внутрішню форму [7: 40].

Серед назв з прозорою внутрішньою формою виділяємо: англ. *civil marriage* "цивільний шлюб" [8: 270], *living together* "життя разом" [9: 359], фр. *couchage* "співжиття" [10: 170], пол. *ślub cywilny* "цивільний шлюб" [11: 105].

Проведене дослідження дозволяє зробити висновок, що переосмислення вихідних словосполучень або окремих їх компонентів здійснюється, головним чином, по лінії метафоризації. Відзначимо, що метафора є одним із найпоширеніших засобів утворення вторинних найменувань.

В основі метафоризації, як відомо, лежить поняття або уявлення про предмети, дії, які мають спільні ознаки. Всесторонній і глибокий аналіз ознак, якостей, властивостей предметів, дій об'єктивної дійсності дозволив виділити в якості ознак порівняння найважливіші, найістотніші.

Уявлення пов'язані з цивільним шлюбом містять ідею гріховності, незаконності: англ. *living in fornication* "життя у блуді" [8: 97], *in sin* "в гріху" [12: 702], *illicit cohabit* "незаконне співжиття" [13: 67], *common-law marriage* "шлюб за неписаним законом" [8: 270], *marriage de facto* "неузаконений шлюб", пор. лат. *de iure* – "юридичний" [13: 215].

З точки зору вивчення системних відносин у фразеології великий інтерес представляє дослідження образної бази тієї чи іншої семантичної ознаки, тобто набору образів, які використовуються певною частиною семантичного континууму. Як показав аналіз, в основі фразеологічної номінації "цивільного шлюбу" лежить сукупність визначених мотивуючих ознак, образних ідей, які утворюють специфіку цієї парадигматичної групи. Активність образів у фразеологічній номінації є різною. Одні образи мають типовий характер, тобто є базою семантичної трансформації ряду членів поля; інші образи індивідуальні, оскільки лежать в основі переосмислення окремих фразеологізмів.

Серед розглядуваних одиниць ми виділяємо фразеологізми та експресивну лексику, яка теж тяжіє до сфери вторинної номінації на позначення співжиття без шлюбу, із зоосемічним компонентом: пол. *psie wesele* "собаче весілля" [14: 418], *żyć na kocią łapę* "жити на котячу лапу" [14: 163], пор. укр. *кошача любов* [15: 293], *побратися в заячому холодку* [16: 524]. Англійське *join giblets* "гусячий потрох" [17: 135] – це вульгаризм із пейоративним смисловим навантаженням.

Елемент локусу знаходимо у таких назвах: пол. *ślub pod płotem* "шлюб під парканом" [14: 94], укр. *на смітнику женитися* [15: 292]. Про учасника дошлюбного зв'язку кажуть, що він/вона *siedzi na kneblu* "сидить на кілочку" [14: 94], *siedzi na pieńku* "сидить на пеньку" [14: 94].

В англійській мові знаходимо *married on the carpet and the banns up the chimney* "одружені на килимку, а їх імена оголошуються на комині" [18: 44]. Згідно з традицією, в англійських церквах оголошують імена людей, які вступають в шлюб.

Фітонімічну номінацію спостерігаємо у висловах: укр. *у кропиві шлюб брати* [15: 293], рос. *венчать вокруг ели (ракетового куста)* [19: 180], *венчали вокруг ели, а черти пели* (про неодружену пару) [19: 180]. Цей вислів походить від

язичницького обряду вінчання: молодій парі потрібно було обійти навколо ялини або ракітового куща для освячення шлюбу язичницькими богами. Ізосемічні номінативні одиниці знаходимо в англійській мові: *to marry over the broomstick* "одружитися навколо ракітового куща" [20: 140], *to jump over the broomstick* "стрибати через ракітовий кущ" [20: 140], *broomstick wedding* "весілля біля ракітового куща" [17: 41]. У висловлюваннях фігурує лексема *broomstick*, яка має два значення: по-перше, *broom* означає "мітла", *broomstick* – "палка від мітли", по-друге, *broom* – це "ракітовий кущ". Ця фразема пов'язується зі звичаєм в англійській культурі, коли під час весільних танців неодружені пари перестрибували через мітлу, що символізувало "легітимізацію" їх дошлюбних статевиx відносин.

Ідею неузаконеного шлюбу виражає англійський фразеологізм *married but not churched* "одружені, але не освячені церквою" [17: 192], фр. *être marié (ou épouser qn.) à la mairie du 21e arrondissement* "бути одруженим (одружуватися) в мерії 21-го округу" [10: 352].

Виявом семіотичного протиставлення праве/ліве з аксіологічно маркованою семантикою (добро/зло), можна вважати образно-номінативну структуру польських фразем *ślub z lewej ręki* "шлюб з лівої руки" [21: 384], *żeńić się na lewą rękę* "одружуватися з лівої руки" [21: 384], узагальнено-метафоричне значення яких "жити в цивільному шлюбі". Порівняти фр. *mariage de la main droite* "шлюб з правої руки" [10: 351] переносне значення "законний шлюб".

Алломорфними виявляються номінативно-характерологічні образи на позначення незаконного співжиття у зіставлених мовах. Так, у польській мові маємо *żyć na wiarę*, "жити на віру" [22: 122], пор. укр. *жити на віру* [23: 18], *żyć na kartę rowerową* "жити з правом керувати велосипедом" [22: 122], у французькій – *vivre (être, se mettre) à la colle* "життя, яке тримається на клеєві" [10: 127], тобто незареєстрований шлюб є ненадійним і нетривалим.

Цікавими у плані виявлення образної структури на позначення статевиx стосунків до шлюбу, які пов'язані з ідеєю голоду, прийому їжі: англ. *dinner without grace* "обід без молитви" [12: 219], порівняти з англ. *to eat supper before you say grace* "з'їсти вечерю перш, ніж проказати молитву" [17: 95], метафоричне значення вислову "зачати дитину до шлюбу"; фр. *prendre un acompte* [10: 16] прямим значенням є "брати завдаток", а переносним – "заморити черв'ячка", тобто "переспати до шлюбу". В українській мові фразеологізм *заморити черв'ячка* має інше значення, саме "швидко втамувати голод перед основним прийомом їжі".

Отже, у вивченні лексичного фонду дієвим, ефективним є зіставний метод, який дозволяє виявити аналогію та різницю у формах і функціонуванні мов. Здійснений нами аналіз на основі трьох мов не є остаточним і, таким чином, створює перспективи для подальших мовознавчих розвідок.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Тропіна Н.П. Прагматичний тип вторинної номінації в сучасній російській мові // Мовознавство. – 1993. – № 3. – С. 53-57.
2. Булыгина Т.В. Особенности структурной организации языка как системы и методы ее исследования. – М., 1991. – 304 с.
3. Гак В.Г. О двух типах знаков в языке. – В кн.: материалы конференции "Язык как знаковая система особого рода". – М., 1967. – С. 86-91.
4. Уфимцева А.А. Слово в лексико-семантической системе языка. – М., 1968. – 346 с.
5. Харчук О.В. Фразеологические единицы с кинесическим компонентом в современном немецком языке: семантико-структурный аспект: автореф. дисс. ... канд. филол. наук: 10.02.04 / Киевск. нац. лингв. ун-т. – К., 2006. – 20 с.
6. Ужченко В.Д. Внутрішня форма фразеологізму в зв'язку з внутрішньою формою слова // Мовознавство. – 1993. – №3. – С. 23-29.
7. Беляевская Е.Г. Семантика слова: Учеб. пособие для ин-тов и фак. иностр.яз. – М.: Высш. шк., 1987. – 128 с.
8. Англо-русский юридический словарь / С.Н. Андрианов, А.С. Берсон. – М.: Русс.яз. при участии ТОО "Рей", 1993. – 509 с.
9. Roget's: Roget's Thesaurus of English Words and Phrases. New Edition Compl. Revised, Modernized and Abridged by Robert A. Dutch. – Penguin Books, 1978. – 1845 p.
10. Словарь разговорной лексики французского языка. / Е.Ф. Гринева, Т.Н. Громова. – М.: Русс.яз, 1986. – 683 с.
11. Nowy Słownik Języka Polskiego / Elżbieta Sobol. – Warszawa: PWN, 2003. – 1311 s.
12. Англо-русский словарь / В.К. Мюллер. – М.: Советская Энциклопедия, 1967. – 912 с.
13. Longman Dictionary of Contemporary English. New Edition. / Longman, 2003. – 1949 p.
14. Słownik Polszczyzny Potocznej / Janusz Anusiewicz, Jacek Skawiński. – Warszawa–Wrocław: PWN, 1998. – 307 s.
15. Українські приказки, прислів'я і таке інше. Уклад М. Номис / упоряд., прим. М. М. Пазяка. – К.: Либідь, 1993. – 656 с.
16. Славянские древности: Этнолингвистический словарь в 5-ти т. – Т. 1 – М.: Международные отношения, 1995. – 575 с.
17. Англо-русский словарь справочник табуизированной лексики и эвфемизмов / под. ред. А.Ю. Кудрявцева, Г.Д. Куропаткина. – М.: Компт, 1993. – 303 с.
18. A Dictionary of Slang, Jargon and Cant / Berere and C.C. Leland. – N.Y. 1961. – 531 p.
19. Словарь русской фразеологии: историко-этимологический справочник / А.К. Бирих, В.М. Мокиенко, Л.И. Степанова. – СПб.: Фолио-пресс, 1998. – 603 с.
20. Англо-русский фразеологический словарь: в 2-х т. – Т. 1 / под. ред. А.В. Кунина. – М.: Рус. яз., 1984. – 738 p.
21. Słownik frazeologiczny Języka Polskiego. – Т. 1. / Stanisław Skorupka. – Warszawa: Wiedza Powszechna, 2002. – 788 s.
22. Słownik Eufemizmów Polskich / Anna Dąbrowska. – Warszawa: PWN, 1998. – 282 s.
23. Фразеологічний словник української мови. / В.Д. Ужченко, Д.В. Ужченко. – К.: Освіта, 1998. – 423 с.

Матеріал надійшов до редакції 21.09. 2007 р.

Харлай О.В. Языковые средства выражения понятия "гражданский брак" (на материале английского, польского и украинского языков).

В статье рассмотрены номинативные единицы для обозначения "гражданского брака" в сопоставном аспекте. Выясняются мотивационные признаки, образные идеи, которые легли в основу номинации. Определяется связь образно-мотивационной структуры с экстралингвистическими факторами, которые способствовали развитию значения.

Kharlaj O.V. Language Means of the Notion "Civil Marriage" Expression (in English, Polish and Ukrainian Languages).

The article focuses on nominative units that denote the notion "civil marriage" in the contrastive aspect. The motivating characteristics and image ideas which formed the nomination basis are elucidated. The connection of the image-motivating structure with the extralinguistic means that influenced the development of the meaning are revealed.